

S:T JAKOBSGILLET I STOCKHOLM.

AV ADOLF SCHÜCK.

I årgången 1917 av denna tidskrift har lektor Frans de Brun publicerat en på omfattande källforskningar grundad studie »Anteckningar rörande medeltida gillen i Stockholm». De gillen författaren där omnämner och behandlar äro: *S:t Gertruds*, *S:t Katarinas*, *S:t Knuts*, *Helga Kors'*, *S:t Olofs*, *Vårfru*, *Helga Lekamens*, *S:t Mikael's*, *S:t Barbaras*, *S:t Laurentii*, *S:t Nikolai*, *S:t Eriks*, *S:t Pers* och *S:t Henriks* gillen. Rörande flertalet av dessa fjorton Stockholmsgillen har samme författare i det nyutkomna arbetet om Storkyrkans församlingshistoria¹ lämnat ett flertal nya upplysningar om deras förhållande till stadskyrkan. Förutom de tidigare nämnda gillena omnämner författaren där även tre andra gillen, *Trefaldighetsgillet*, *Söndagsallmosegillet* (vilket skall vara identiskt med *Karlagillet*) och *Fredagsallmosegillet*².

Det är troligt att flera andra gillen funnits i Stockholm, åtminstone under dess äldsta historia. Första gången ett Stockholmsgille omnämnes är så sent som 1353, då »Vårfrugille svenska manna» får sina *gamla* gillestadgar stadfästa av konung Magnus Eriksson. Detta visar att Vårfrugillet existerat i Stockholm en avsevärd tid före 1353, vilket är så mycket troligare som gillen kunna konstateras i flera landsortsstäder omkr. 1300. Förmodligen funnos flera andra gillen i Stockholm under 1300-talets förra hälft, ehuru de medeltida diplomerna sakna uppgifter härom. Namnet på ett av dessa gillen har dock bevarats tack vare en i Statens Historiska Museum förvarad sigillstamp av koppar. Denna bär legenden: SIGILLUM CONVIVII BEATI IACOBI STOCHOLMIS + d. v. s. *Sankt Jakobs gilles i Stockholm sigill*. Sigillstampen som har en diameter av omkring 6,5 cm, synes ha blivit graverad på 1300-talet, någon närmare tidsbestämning är dock icke möjlig. Det är intet konstnärligt arbete och veckbehandlingen på figuren lämnar mycket övrigt att önska. Måhända

¹ »Storkyrkans egendommar, stiftelser och personal under medeltiden» i »S. Nikolai eller Storkyrkan» I (i »Sveriges kyrkor»).

² Det förefaller måhända egendomligt, att offentliga välgörenhetsinrättningar som Fredags- och Söndagsallmosan voro gillen, men så var ofta fallet under medeltiden. Så t. ex. administrerades Helgeandshuset i Uppsala av ett särskilt gille.

är stampen ett inhemskt arbete och därför ej jämförbar med förnämligare samtida sigill, vilka troligen till största delen beställdes i utlandet. Mittfiguren S:t Jakob har delvis samma attribut, som förekomma på en bevarad sigillstamp,¹ som ägts av ett Jakobsgille i Visby. I vänstra handen håller han apostlastaven och en väska, vilken prydes med en pilgrimssnäcka (två andra dylika synas på var sin sida om figuren), i den högra ett svärd (på Visbysigillet en bok).

Bland det hundratal gillen, som funnits i de svenska medeltidsstäderna, äro S:t Jakobsgillena mycket fåtaligt representerade; utom de ovan omnämnda i Stockholm och Visby känner man endast ett, som funnits i Uppsala. Visbygillet är blott känt på grund av sin spetsovala sigillstamp, som synes vara något äldre än Stockholmsgillet. Måhända existerade detta gille redan under 1200-talets förra hälft, ty man vet att det då funnits ett särskilt S:t Jakobskapell i Visby. Detta synes ha tillhört och uppbyggts av köpmän från Riga, vars ärkebiskop innehade patronatsrätten över kapellet. I ett brev från 1225 omtalas det att kapellets präst hade rätt att utdela sakramenten åt främmande köpmän och att begrava dem.² Man har därför all anledning att antaga, att S:t Jakobsgillet i Visby huvudsakligen bestått av Rigaköpmän. Riga var ju en dotterstad till Visby och stod i ytterst livlig handelsförbindelse med den gotländska handelsmetropolen. Att gillet valt S:t Jakob till skyddspatron får kanske sin förklaring av att Rigaborgarna åt denne helgat sin förnämsta kyrka, S:t Jacobi. Jakobsgillet i Uppsala är först känt 1409, men det hade troligen då existerat en längre tid, emedan det då var sammanslaget med ett S:t Persgille, som omnämnes redan 1366. Detta Jakobsgilles spetsovala sigill är känt genom en, sannolikt ganska bristfällig, avbildning³ från omkr. 1700.

S:t Jakob var under medeltiden ett av de mera populära helgonen, även om han i Norden ej kunde tävla med nationalhelgonen S:t Olof, S:t Erik och S:t Knut. Han ansågs liksom S:t Klemens och S:t Nikolaus kunna hjälpa de sjöfarande och det var måhända därför han blev skyddshelgon åt de tre ovan nämnda stadsgillena. Men även annorstädes i Sverige var han känd och dyrkad, så t. ex. äger Riala kyrka i Roslagen en mycket stor S:t Jakobsbild från 1300-talets slut. Framförallt var hans grav i Spanien, San Jago de Compostella, en oerhört besökt vallfartsort, och allbekant är ju den heliga Birgittas och hennes mans, Ulf Gudmarssons, resa dit 1338—40. 1490 räddade en brottsling sitt liv ge-

¹ Avbildad i G. Wallin: Gohtländska samlingar.

² D. S. nr 233 och 564.

³ Peringsköld: Monumenta Ullerakerensia sid. 320.

nom att lova borgmästare och råd i Stockholm att vallfärda till denna ort¹.

Mycket talar för att det hittills obeaktade S:t Jakobsgillet i Stockholm stått i närmare förbindelse med S:t Jakobs kapell på Norrmalm. Den första underrättelsen vi hava om det senare är ett testamente från 1311, i vilket stormannen Håkan Knutsson till »capelle a norræmalm in stockholm de novo extructe» ger två mark penningar.² Det sålunda i början av 1300-talet uppförda kapellet på Norrmalm är med all sannolikhet identiskt med »ecclesia sancti Jacobi» i Stockholm, vilken i stormännen Matts Kettilmundssons och Jedvard Filipssons testamenten från omkr. 1327 resp. 1328 ihågkommes med legater.³ Av det sistnämnda testamentet framgår att kapellet hade egen präst (sacerdos).⁴ Såsom framgår av de Bruns undersökningar, hade de flesta Stockholmsgillena sina egna kapell i Storkyrkan och ofta sina egna gillespräster. Något S:t Jakobskapell fanns emellertid ej i Storkyrkan och det är därför antagligt, att Jakobsgillet haft en fristående kapellbyggnad i staden såsom fallet var i Visby. Det äldsta exemplet härpå kan hämtas från Västgötalagens biskopskrönika, där det omnämnes att den gode biskop Bengt bekostade större delen av S:t Nikolai kyrka och dess bägge klockor samt att »han var deras gillebroder». Detta visar, att det redan omkr. 1170 fanns ett gille i Skara och detta synes då ha uppfört ett eget kapell. Av senare medeltida diplom framgår nämligen att S:t Nikolaikyran tjänstgjorde ss. kapell åt Katarinagillet i Skara.⁵ Flera liknande exempel kunna anföras från andra städer. I Strängnäs omtalas 1432 S:t Eskils kapell och 1438 S:t Eskils gille, i Vadstena och Åbo korrespondera S:t Gertrudsgillen (kända redan 1418, resp. 1439) med S:t Gertrudskapell. I Statens Historiska Museum förvaras en sigillstamp, som torde hava graverats vid 1300-talets slut och som enligt sin legend tillhört S:t Olofsgillet i Köping. Detta förut okända S:t Olofsgille förklarar nu, varför Köping under 1400-talets förra hälft hade ett särskilt

¹ Stockholms Tänkebok 1490 sid. 276.

² Håkan Knutsson synes ha varit en ivrig vän av gillesväsendet, ty i samma testamente gör han donationer till tre olika gillen i Västerås D. S. n:r 1791.

³ D. S. n:r 2601 och 2654.

⁴ Att S:t Jakob här kallas kyrka (ecclesia) och icke kapell får icke tolkas som att den då var församlingskyrka. Dylika inadvartenser äro mycket vanliga i medeltidsdiplom, där »ecclesia» ofta har den mera allmänna betydelsen »gudstjänsthus». Så t. ex. kallas S:t Nikolai kapell i Skara ofta S:t Nikolai kyrka.

⁵ I regeln brukade kapell och gille uppkallas efter samma skyddshelgon. I detta fall synes S:t Katarinagillet kapell ha blivit helgat åt ett västgötskt lokalhelgon Nikolaus. Denne var en präst, som levde omkr. 1200 och som dödades under utövandet av prästerliga funktioner (D. S. n:r 193). Måhända var han gillet egen präst.

S:t Olofs kapell,¹ den enda kyrkobyggnaden i staden vid sidan av stads-kyrkan. I flera andra städer finna vi samma korrespondens mellan gillen och fristående kapell, men i några fall kan det konstateras att de senare äro äldre än de förra, t. ex. i Uppsala, där ett omkr. 1460 bildat S:t Göransgille stod i nära förbindelse med ett 1437 instiftat S:t Görans kapell i staden.²

Måhända förefaller det en kritisk granskare ganska osannolikt, att Jakobsgillet haft ett nära samband med S:t Jaköbs kapell, då han finner att det senare ihågkommit med donationer av flera av rikets stormän, vilka troligen ej voro bosatta i Stockholm. I allmänhet föreställer man sig, att ett stadsgille bland sina bröder blott räknade köpmän och hantverkare. En närmare undersökning av våra äldsta stadsgillen ger emellertid det onekligen förvånande resultatet, att de mycket ofta räknat jorddrottar från landsbygden till sina gynnare, och troligen böra dessa betraktas såsom gillesbröder. En förteckning från 1300-talets senare hälft över avlidna bröder i S:t Knuts gille i Strängnäs³ uppräknar också ett flertal stormän och bönder från stadens omgivning, och om Helga Lekamensgillet i Stockholm veta vi, att det på 1400-talet bland sina medlemmar kunde räkna blomman av Sveriges adel. Det är sannolikt att detta även varit fallet med S:t Jakobsgillet. Att dess kapell kom att förläggas till Norrmalm behöver ej tolkas så att denna förstad behövde ett eget gudstjänsthus; snarare kan det förklaras genom den brist på lämpliga tomtområden på Stadsholmen, som gjorde sig gällande sedan 1280-talet och som påskyndade bebyggelsen på »malmerna». Obestridligt är emellertid att kapellet på 1400-talet utvecklats, om än icke till en självständig församlingskyrka för Norrmalm så åtminstone till en annexkyrka under Storkyrkan.⁴ Denna utveckling är så mycket förklarligare, som man har skäl att antaga att flera av våra svenska stadskyrkor från början blott varit avsedda för särskilda gillen.

Orsaken till denna förändring i kapellets ställning får antagligen sökas i den omständigheten, att Jakobsgillet upphört att existera eller uppgått i ett annat gille. Många, måhända de flesta av de äldre gillena i Sverige synas också ha haft en jämförelsevis kort livslängd. Flera exempel finnas på att de splittrats på grund av brödernas tvedräkt, trots gille-

¹ J. G. Hallman: Beskrifning öfver Kiöping, sid. 54.

² Se vidare Ahnlunds intressanta uppsats om »Medeltida gillen i Uppland» i »Rig» 1923.

³ Pergamentsrulle förvarad i Statens Historiska Museum.

⁴ Ivar Simonsson (»Storkyrkoförsamlingens historia» i »S. Nikolai eller Storkyrkan» I sid. 126) påpekar, att S:t Jaköbs ställning till S:t Nikolai är mycket svår att precisera och att det ända till 1590-talet var blott en församling i Stockholm.

stadgarnas stränga bestämmelser häremot och trots att detta stred emot gillesväsendets egentliga grundidé. Mest vanligt var emellertid att ett gille sammanslogs med ett annat och exempel härpå äro mycket vanliga i Stockholm. Där synes S:t Olofs gille före 1436 ha blivit sammanslaget med Helga Kors gillet, och 1445 förenades S:t Katarinagillet med S:t Knuts-gillet. 1436 uppgick Mikaelsgillet och 1454 en del av »Vårfrugille-svenska manna» i Helga Lekamensgillet, det andra gillet tydligen på grund av sin dåliga ekonomiska ställning. Likaledes synes S:t Eriks gille ha sammanslagits med S:t Pers före 1485. Måhända har S:t Jakobsgillet haft ett liknande öde, men när det upphört att finnas till kan ej fastställas. Troligen har det skett före 1400-talet, ty om det varit verksamt under detta sekel hade troligen några uppgifter därom stått att finna i de talrika urkunder, som belysa Stockholms historia under denna epok.

Fig. 1. S:t Jakobsgillet's sigill.
Efter avtryck av originalstampen i Statens Historiska Museum.